

Slopers stuitten op fundamenten van een olie- en pelmolen aan het Boterdiep

Tijdens de afbraak van een woningcomplex aan de Soendastraat stuitten slopers van het aannemingsbedrijf Rottinghuis tijdens graafwerkzaamheden op de fundamenten van de in 1770 gebouwde en in 1917 gesloopte olie- en pelmolen *De Steenbok*. Deze molen werd ook wel *Halfwegsmolen* genoemd omdat hij halverwege Groningen en Noorderhoogebrug stond. Rottinghuis heeft onmiddellijk stadsarcheoloog Gert Kortekaas ingelicht die met hulp van leden van de ARC van de Rijksuniversiteit Groningen tot uitvoeriger graafwerk is overgegaan en een begin heeft gemaakt met het in kaart brengen van de molenrestanten.

Tijdens het onderzoek bleek dat de molen zo'n 20 tot 25 centimeter uit het lood heeft gestaan. Dat dit de reden is geweest om tot afbraak over te gaan is niet met zekerheid te zeggen, maar hoogstwaarschijnlijk is het in die tijd om diverse uiteenlopende redenen ook niet meer rendabel geweest om de gecombineerde functie van olie- en pelmolen in bedrijf te houden.

Het moet vroeger een prachtig schouwspel zijn geweest wanneer men vanuit de stad Groningen in noordelijke richting naar Noorderhoogebrug wandelde, waarbij je de molen niet over het hoofd kon zien. Van overige bebouwing was toen nog geen

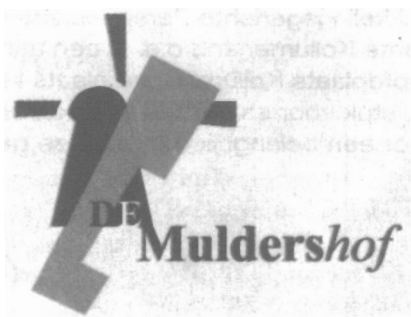
De Steenbok/Halfwegsmolen

Ansichtkaart uit de collectie van H. Noot, Haren

sprake, dus het gehele complex inclusief het molenaarshuis met bijgebouwen stond frank en vrij in het open veld en was verzekerd van een vrije windtoevoer. Het was een zeer forse ronde stenen stellingmolen, waarbij het opviel dat de hoge stelling ondersteund werd met verticale stellingschoren. Verder is op verschillende in de handel gebrachte ansichtkaarten en op een ets te zien dat de molen was voorzien van een groot aantal vierkante vensters, i.p.v. de gebruikelijke boogvormige vensters bij stenen molens. Het voor de provincie Groningen kenmerkende wieksysteem zelfzwichting had ook al vroeg na de invoering ervan in Nederland in 1891 op deze molen toepassing gevonden.

Tijdens de toenmalige bouw van de nieuwbouwwoningen in de Soendastraat is, er volgens rustend molenmaker J.D. Medendorp uit Zuidlaren, nog enige tijd een restant van de muur van de molen blijven staan. Toen hij in de jaren '40 van de vorige eeuw naar de ambachtsschool in de stad Groningen ging, wandelde hij er regelmatig langs. Dit wordt door stadsarcheoloog Kortekaas en z'n medewerkers weersproken, volgens hen is dit reeds vele jaren eerder gebeurd. Na de afbraak van de molen is alleen de molenaarswoning en de schuur blijven staan tot ongeveer 1930, waarna ook dit stukje historie definitief tot het verleden behoorde.

Projectontwikkelaar Rottinghuis gaat op de plek van de molen stadsvilla's, appartementen en penthouses bouwen in alle soorten en maten. Het enige dat dan nog aan de molen zal herinneren, is de naam van de woonwijk: 'De Muldershof'.

Gewelf

Op een ets, afgedrukt in het boek *Album van oud Groningen* van A.T. Schuitema-Meijer (uitgegeven in 1976 door H.D. Tjeenk Willink en Bouman's boekhuis) is een klein bruggetje te zien. Tussen dit bruggetje en de molen was een gewelf gemetseld dat doorliep tot aan de molen. Platbodems konden vanaf het Boterdiep onder het bruggetje door het gewelf binnenvaren waarna ze nog een aantal meters in de molen konden komen om op die

manier onderdak gerst en oliehoudende zaden droog te kunnen lossen en om het verwerkte product, zoals olie, lijnkoeken en gort te kunnen inladen. Van deze inlaat, die was gedempt met grote brokken tras, zijn de restanten blootgelegd, wat op bijgaande foto duidelijk is te zien. De overgebleven restanten zijn 5,20 meter lang en 3,75 meter breed. Mogelijk is de inlaat langer geweest. De diameter van de molen bedroeg van buitenkant tot buitenkant 12,30 meter en de muren waren aan de onderzijde 85 centimeter dik. De gehele fundering liep naar het oosten toe schuin af, de scheefstand bedroeg zoals gezegd 20 à 25 cm. Als u goed kijkt, ziet u op bijgaande ansichtkaart dat de molen inderdaad enigszins scheef staat.

Oliekelder

Het is opmerkelijk dat bij de opgravingen geen complete oliekers zijn teruggevonden. Vanwege het feit dat er grote brokken tras zijn aangetroffen in de stort tussen de muren van de overkoepelende inlaat, wordt aangenomen dat dit de restanten zijn van de olieker(s). In zo'n zwaar uitgevoerde gemetselde kelder, die wel zo'n 16.000 tot 20.000 liter olie kon bevatten, werd de geslagen olie bewaard zodat de fijne vaste bestanddelen konden uitzakken waardoor het sediment (bezinksel) op de bodem van de kelder bleef liggen. Als de kelder vol was, werd het bovenste zuivere gedeelte er met houten zwengelpompen uitgepompt en bleef er zo'n 10 cm onzuivere olie achter, het zogenaamde 'restproduct'. Dit werd voor andere doeleinden gebruikt. Zo'n kelder werd gemetseld van bakstenen met een mengsel van tras en beendermeel. (Tras is metselspecie uit tot poeder gemalen tufsteen, een poreus vulkanisch gesteente.) De binnenzijde werd betegeld met geglazuurde plavuizen. Op deze manier verkreeg men een waterdichte olieker waarin grondwater geen kans kreeg binnen te dringen en de olie te verontreinigen. De combinatie van tras en beendermeel zorgde tevens voor een enorme hardheid. Dit is er de oorzaak van dat bij de sloop van een oliemolen het doorgaans een heidens karwei was om zo'n olieker te slopen. In sommige gevallen liet men de kelder dan ook zitten, zoals bijvoorbeeld bij de oliemolen van Nietap. Op de plaats van deze oliemolen is een café gebouwd dat tot op de dag van vandaag dankbaar gebruik maakt van de koele kelders.

Fundering slagbank

Over de gehele lengte in het midden van de molen is een houten raamwerk aangetroffen dat hoogstwaarschijnlijk diende als fundering voor de slagbank.

Fundamente olie- en pelmolen De Steenbok (maart 2001). Linksonder: restanten van gewelf
 Ansichtkaart uit de collectie van H. Noot, Haren

Opgegraven steen, afkomstig van fundering van De Steenbok
 Ansichtkaart uit de collectie van H. Noot, Haren

29 bij 29 centimeter. Weliswaar zijn er kleine kollersteentjes voor een specerijenmaaldery bekend, (*De Wachter*, Zuidlaren) maar hiervan zijn de afmetingen beduidend kleiner. Opvallend is dat de hoeken van de steen er rondom zijn afgeslagen (zie foto). De steen ligt opgeslagen bij projectontwikkelaar Rottinghuis aan het Eemskanaal NZ nr. 30/2, alwaar belangstellenden hem vanaf de weg door het hek kunnen zien liggen.

Laatste molenaar

Door Bea Havinga, medewerkster van Gert Kortekaas, werd ik op het spoor gezet van een dochter van de laatste molenaar, mevrouw Jannie Kamps. Zij woont aan het Damsterdiep in de stad Groningen, waar ik haar een bezoek heb gebracht. Omdat zij de jongste is van zeven kinderen, kan zij zich vrijwel niets herinneren uit de tijd van de molen. Ik mocht van haar een portret van haar ouders fotograferen en een schilderij van de molen dat is gemaakt naar een ansichtkaart. Dit schilderij is vrijwel identiek aan de hierbij afgedrukte ansichtkaart uit mijn eigen collectie, hoewel het perspectief van de foto een iets grotere afstand suggereert.

Met dank aan stadsarcheoloog Gert Kortekaas en zijn medewerkster Bea Havinga van de Dienst RO/EZ gemeente Groningen, SBW/BMW afd. Monumenten (Gedempte Zuiderdiep 98, 9701 JB Groningen, tel. 050-3600703). Verder dank aan oliemulder J. Doornbos van koren- en oliemolen *Woldzigt* te Roderwolde en aan J.S. Bakker uit Moerkapelle, redacteur van het tijdschrift *Molenwereld*.

Onder ieder uiteinde van het raamwerk, tegen de binnenzijde van de muren, was een eikenhouten heipaal van forse afmetingen geslagen waar het raamwerk op rustte. Het raamwerk was verdeeld in een aantal vakken. Om en om waren er in de vakken 36 heipaaltjes geslagen. Zo'n zware fundering was ook wel nodig, want de slagbank had afmetingen van wel 3 bij 0,60 bij 0,60 meter. De heien die daar op neerkwamen konden een enorme druk ontwikkelen die vaak meer bedroeg dan 350 atmosfeer of 350 kilogram per vierkante centimeter (kg/cm²).

Kollergang?

Bij de opgravingen is ook een ronde granieten steen aangetroffen met in het midden een vierkant gat. Gezien de afmetingen is het moeilijk voor te stellen dat men met een kollersteen te doen heeft, maar wat is het dan wel? De breedte bedraagt 58 en de diameter 73 centimeter. De omtrek van het loopvlak meet 2,30 meter. In het midden zit een vierkant gat van

Voor meer informatie over oliemolens verwijs ik naar het door Frans Rutten geschreven themanummer *Oliemolens in Groningen en Drenthe* van het tijdschrift *Molinologie* van TIMS – Nederland/Vlaanderen (nr. 13, 2000). Een beschrijving van dit themanummer en de bestelwijze kunt u vinden in *De Nieuwe Zelfwichter* 2000/4 (rubriek Boekennieuws, pagina 23).